

Vnější diferenciaci ve školním vzdělávání

7

V českém školním vzdělávání je hojně využíváno rozdělování žáků do škol a do tříd podle jejich schopností, tzv. vnější diferenciaci. Zpravidla u nás o vnější diferenciaci hovoříme v souvislosti s víceletými (šestiletými a osmiletými) gymnázii, kterým byla dosud věnována nejvyšší – byť stále nedostatečná – výzkumná pozornost. V českém vzdělávacím systému však stále více a více narůstá míra diferenciaci dle schopností žáků na úrovni škol i tříd i v jiných segmentech vzdělávacího systému. Dalšími, zatím výzkumně zanedbávanými, případy jsou výběrové základní školy s různým zaměřením (na cizí jazyky, matematiku i další předměty) nebo výběrové třídy v rámci „základních škol se zaměřením“. Setkáváme se i s praxí rozdělování žáků do tříd A, B, C, kdy třída A je tvořena žáky s nejlepšími školními výsledky, a naopak do třídy C jsou zařazeni žáci s horším prospěchem, případně s poruchami učení. Na úrovni povinného vzdělávání pak můžeme do případů vnější diferenciaci zařadit i školy praktické určené pro žáky s lehkým mentálním postižením. Vnější diferenciaci však není omezena pouze na povinné vzdělávání. Lze zkoumat i odlišnosti jednotlivých proudů středoškolského studia (maturitního a nematuritního, všeobecného a odborného apod.), které představují další příklad diferenciovaného vzdělávání a větvení vzdělávacích drah.

Jak je patrné, téma vnější diferenciaci je tedy dosti široké a pro český vzdělávací systém zvláště charakteristické a přitom jsme mu ještě v našem časopise nevěnovali tematicky zaměřené číslo. Učinili jsme tak tedy nyní, v sedmém ročníku našeho časopisu, a výsledek našeho ohledávání terénu vám nyní předkládáme. Je zřejmé, že jedno číslo časopisu nemohlo pokrýt rozmanitost všech forem diferenciaci a jejich efektů, nicméně i to, jaké texty se nám pro číslo podařilo získat, svědčí o tom, kterým oblastem akademici primárně věnují pozornost. Dosud převažovalo zkoumání role a efektů víceletých gymnázií. Je to dáno i dostupností dat z mezinárodních výzkumů, která poskytují informace převážně o žácích v povinném vzdělávání (TIMSS, PIRLS), případně o žácích na švu mezi základní a střední školou (PISA). Poněkud méně výzkumů řešilo otázku diferenciaci na úrovni vyššího sekundárního školství a články v právě předkládaném čísle se více dotýkají právě tohoto segmentu českého školství, a to včetně diskuse k diferenciaci středního školství v ČR. Poněkud stranou výzkumné pozornosti pak zůstává diferenciaci v rámci základních škol (výběrové základní školy, selekce již do 1. ročníků základní školy apod.), byť i zde se objevují první výzkumy, a můžeme se tak v budoucnu těšit na první zjiš-

8 tění v této oblasti. I toto je však případ vyčleňování žáků s dobrými výsledky, žáků nadaných a motivovaných či žáků z podnětného rodinného prostředí. Ještě méně je však věnována pozornost opačnému spektru žáků, kteří jsou vyčleňováni z hlavního vzdělávacího proudu (žáci v praktických školách, žáci ve třídách pro slabší či problémové žáky, žáci se specifickými vzdělávacími potřebami). Navíc, jak ukazuje úvodní článek M. Mouralové, postoje k diferenciaci „nadaných“ a „slabších“ žáků se mohou (nejen) u učitelů lišit.

Tím se již dostáváme k charakteristice jednotlivých studií zveřejněných v tomto čísle. Předně je potěšující, že všechny prezentované texty jsou empiricky založené. Všechny jsou kvantitativně orientované, kvalitativní studie k diferenciaci nám nebyly nabídnuty. Texty přijaté pro toto číslo vycházejí z velmi kvalitních datových zdrojů, na velkých výběrových souborech, s rigorózním výběrem respondentů, jsou využita i data z longitudinálních národních šetření (PISA-L a CLoSE). Analýzy dat jsou v kontextu pedagogických časopisů na velmi vysoké metodologické úrovni, využívají řadu vícerozměrných statistických metod. Dovolte nám tedy stručně představit obsahové zaměření jednotlivých příspěvků.

Číslo otevírá studie M. Mouralové *Postoje českých učitelů k vnější diferenciaci žáků a možné hodnotové kořeny těchto postojů*. Autorka ukazuje, že se postoje učitelů příliš neliší od postojů širší veřejnosti. Zároveň upozorňuje, že existuje významná skupina učitelů, kteří nepohlízejí na vnější diferenciaci jako na jedno téma, ale staví se jinak k oddělování nadaných žáků do výběrových škol či tříd a jinak k oddělenému vzdělávání žáků slabších, např. ve speciálních školách či třídách. Autorka konstruuje typologii učitelů na základě jejich postojů k vnější diferenciaci a zároveň blíže jednotlivé typy učitelů charakterizuje. Zajímavý je také postřeh autorky, že protipólem diferencovaného školství je v myslích učitelů stále jednotná škola spojována s minulým režimem, spíše než odborníky nabízená škola s vnitřní diferenciací, jak ji známe již od návrhů V. Příhody.

Dále následují příspěvky, které se věnují efektům vnější diferenciaci na výsledky žáků. Zahraniční výzkumy ukazují, že rozdělování žáků dle schopností nezvyšuje průměrný výsledek, zato však zvyšuje rozdíly ve výsledcích vzdělávání a závislost výsledků vzdělávání na rodinném zázemí. Kognitivním výsledkům a efektům diferenciaci na ně se však v tomto čísle nevěnuje explicitně žádná studie. Zato dvě studie sledují dopad diferenciaci na postoje žáků a studentů. Kromě porovnávání postojů žáků různých typů škol navíc obě studie analyzují vývoj postojů v čase. J. Straková a J. Simonová ve studii *Vliv navštěvované střední školy na občanské postoje středoškoláků v ČR* analyzují občanské postoje středoškoláků a jejich vývoj mezi roky 1999 (data z IEA CIVED) a 2010 (Národní šetření občanských postojů). Zatímco analýzy výsledků žáků v šetření PISA ukázaly, že se rozdíly mezi žáky na gymnáziích a v ostatních typech škol v čase zvyšují, podobný trend autorky u občanských postojů nezaznamenaly. Přestože žáci gymnázií deklarují ve všech případech pozitivnější občanské postoje než žáci odborných škol, rozdíly mezi oběma typy škol zůstávají v čase stabilní. Autorky se dále zabývají tím, nakolik jsou občanské postoje ovlivněny rodinou (socioekonomickým zázemím rodiny) a nakolik školou. M. Chvál v článku

Změna postojů českých žáků k matematice během školní docházky analyzuje postoje žáků k matematice. Nejdříve prezentuje výsledky různých škál z mezinárodních výzkumů (PISA, TIMSS) a dále pak s využitím dat sebraných metodou sémantického diferenciálu analyzuje postoje žáků k matematice od prvního stupně ZŠ po střední školu. Na datech ukazuje, že žáci na prvním stupni mají lepší vztah k matematice než žáci na 2. stupni ZŠ a vztah k matematice se dále zhoršuje u středoškoláků. Navíc, zatímco výsledky žáků v matematice jsou lepší u žáků víceletých gymnázií než u žáků základních škol, v oblasti vztahu k matematice je tomu naopak.

Pomyslný třetí blok článků pak představují analýzy přechodů mezi vzdělávacími stupni. Praktikování vnější diferenciace vychází ze dvou základních premis: 1) jsme schopni efektivně a správně rozdělit žáky podle kognitivních schopností; 2) homogenní skupiny žáků dokážeme vzdělávat efektivněji a ku prospěchu všech žáků. První předpoklad je zpochybněn zvláště ve studii J. Strakové a D. Gregera *Faktory ovlivňující přechod žáků 5. ročníků na osmileté gymnázium*. Tato studie ukazuje, že se na úspěchu žáka v přijímacím řízení na osmiletá gymnázia podílí nejen vlastní schopnosti dítěte, ale zvláště podpora, která je dítěti poskytována rodinou. J. Trhlíková v článku *Volba střední školy a její hodnocení v kontextu další vzdělávací a profesní dráhy* se zabývá přechodem na střední školu a hodnocením volby oboru a typu střední školy zpětně. Autorka poukazuje na fakt, že zvláště studenti nematuritního studia jsou se svou volbou méně spokojeni, zvláště pak s volbou konkrétního oboru. Dále autorka na základě dat analyzuje různé faktory nespokojenosti, které představují slabá místa kariérové volby. V kontextu celého čísla časopisu nás pak její článek upomíná na skutečnost, že volba typu studia a oboru vzdělávání na úrovni středního školství v ČR, které je velmi diferencované, vyžaduje odpovědné rozhodování, neb volba nabízí i řadu slepých uliček z hlediska dalšího vzdělávání i uplatnění na trhu práce. Správně zvolit je tak pro život mladých lidí dost podstatné a i zde sehrává významnou roli rodina dítěte a její schopnost orientace v nabízených alternativách a přínosech různých proudů vzdělávání.

Posledním recenzovaným příspěvkem v tomto čísle je studie P. Matějů a N. Simonové s názvem *Koho znevýhodňuje škola: chlapce, nebo dívky? Rozdíly v dovednostech, školních výsledcích a vzdělanostních aspiracích dívek a chlapců devátých tříd základních škol*. Autoři analyzují data z výzkumu PISA-L a poukazují na skutečnost, že v rozporu se zjištěními či předpoklady autorů/rek zabývajících se sociologií genderu, že dívky jsou ve škole znevýhodňovány, je tomu právě naopak. Autoři přímo polemizují s konkrétními texty českých i zahraničních autorů/rek a na základě pečlivé analýzy dat poukazují na skutečnost, že chlapci dostávají horší známky než děvčata, a to i po kontrole pro jejich měřené dovednosti a další psychologické charakteristiky. Ve vztahu k vnější diferenciaci pak ukazují, že dívky častěji aspirují na studium na gymnáziu a také na vysoké škole. V celém vzdělávacím systému jsou dle autorů dívky nespravedlivě zvýhodňovány před chlapci. Autoři dále postulují, že výzkum zvláště v oblasti vzdělávání byl (nejen u nás) nepříznivě ovlivněn feministickým aktivismem, který tvrdil pravý opak. Výzkumy, o které se však tato tvrzení opírají, stojí dle nich na chatrných metodologických základech. Článek tak kromě vlastní prezentace dat

10 otevírá řadu otázek k zamyšlení, komentářům i diskusi, ke které explicitně vybízí svým polemickým charakterem.

V úvodníku k číslu 1/2013 D. Dvořák připomenul důležitost také nerecenzovaných částí časopisu. Tento oddíl časopisu otevírá diskuse o diferenciaci na úrovni vyšší sekundární školy, kde jsme o názor na současný stav odborného školství v ČR požádali zástupce akademické i decizní sféry.

Recenze z pera P. Polechové se zaměřuje na zprávu z projektu OECD *Rovnost a kvalita ve vzdělávání: podpora znevýhodněných žáků a škol*, vydanou v roce 2012. Autorka recenze shrnuje hlavní zjištění zprávy a upozorňuje na mnohá úskalí českého překladu. Druhá recenze, J. Simonové, představuje knihu, která sice vyšla již v roce 2003, ale mezi českými čtenáři není příliš známa. Kniha britského politického filozofa a sociologa Adama Swifta z Oxfordu řeší, zda je morálně obhajitelné bojovat proti selekci ve vzdělávacím systému a přitom poslat vlastní dítě na víceleté gymnázium (používáme parafrázi adaptovanou na české realie), nebo zda se jedná o pokrytectví. Situace, kterou řeší mnozí rodiče i mnozí akademici, zvláště ve chvíli, kdy většinou již v odborném diskurzu převažuje přesvědčení o negativních dopadech vnější diferenciaci v raném věku. Akademici jsou však také rodiči a sami stojí před volbou vzdělávací dráhy vlastních dětí. Přečtení recenze, a ještě více pak i celé knihy, na kterou upozorňuje, nás tak vede k zamyšlení nad motivy našeho jednání i jeho důsledků.

Číslo je doplněno o tři zprávy z konferencí. Dvě z nich se odehrály na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jedná se o konferenci doktorandů a dále o kolokvium pořádané u příležitosti životního jubilea E. Walterové s názvem *Srovnávací pedagogika – Proměny a výzvy*. Závěrem pak přinášíme zprávu ze Světového kongresu srovnávací pedagogiky, který se letos konal v Buenos Aires. Věříme, že předkládané číslo o vnější diferenciaci přináší mnoho vysoce kvalitních příspěvků, které doplňují naše porozumění fungování českého vzdělávacího systému. Snad i vás, čtenáře, obohatí stejně, jako nás, editory, kteří jsme měli možnost tyto texty číst mezi prvními. A teď už je jen na vás, kterou studii, zprávu či recenzi si přečtete jako první.

David Greger a Jana Straková
editoři